

TENAC U TRADICIJSKIM VJEROVANJIMA CRNOGORACA

Adnan Čirgić

The author gives a review of beliefs about the walking dead in the Montenegrin traditional culture. The analysis includes data from the ethnographic literature, oral prose and data obtained in the field.

„Što po drugijema mjestima zovu, vampir i vukodlak, to Crnogorci zovu tenac i potencio se“, navodi Medaković 1860: 181. Upravo smo se zato i odlučili za ovakav naslov, premda je potonjih godina taj naziv potisnut nazivom *vampir* i *vukodlak* preko literature i medija. Istina, izvorno se može uz naziv *tenac* čuti i *lampir* / *lampijer*.

Najznačajniji sakupljač predanja o natprirodnim bićima na južnoslovenskome prostoru Tihomir R. Đorđević smatra da je vjerovanje o vampiru izuzetno staro i da nije iščezlo do momenta kad on o njemu piše¹ (polovina XX vijeka) (Đorđević 1953²: 3). Podatak koji je Đorđević 1939. dobio od Novice Šaulića, u kome se strah od vampira navodi kao najveći strah u durmitorskome kraju („Ni od šta me nije straše no od vampira“, odgovorila je jedna Šaulićeva informatorka), rječito svjedoči do

¹ I Bandić 1990: 76 kazuje da vjerovanje u povampirena pokojnika seže u praistoriju i da to vjerovanje poznaju primitivne religije.

koje je mjere bilo izraženo vjerovanje u njih u Crnoj Gori. Kaže se da noću niko pored groblja proći ne smije ni kad nema vampira, a kad se pojave niko po zalasku sunca iz kuće ne izlazi (Đorđević 1953²: 37). Vrčević 1876³: 73 navodi da „nema toga čeljadeta, bez razlike spola i uzrasta, koji bi noću pokraj groblja smio sam proći, a u groblje uljesti ni samo drugi, bez nekog straha, da mu se ne bi nešto u njegovoj zažeženoj fantaziji prividelo, zato što misli da se mnogi mrci noću iz grobova dižu.“

Vampir je prema objašnjenju koje daje Čajkanović 2014: 452 demon iz faze preanimizma. U prvobitnome vjerovanju bio je on *živi leš*, tj. mrtvo tijelo koje je ustalo iz groba², a kasnije su mu nadgrađena shvatanja iz animizma, o čemu će niže biti riječi. Naknadno je, animističko, shvatanje da umjesto vampira kao živoga leša iz groba ustaje samo njegova duša – najčešće u obliku leptira, ali i u obliku vuka ili koje druge životinje ili čak čovjeka. Šnevajs nalazi da je vjerovanje u vampire karakteristično za sve slovenske narode (Schneeweis 2005: 41). On navodi i poznatu činjenicu kako u narodnome vjerovanju postoje ljudi „u kojima prebiva zao duh, što katkad napušta tijelo i u drugom obličju (obično životinjskom) može izazvati ili skriviti nesreću. Kako Naumann uvjerljivo prikazuje, taj je dualizam sekundaran; na preanimističkom stupnju čovjek je vjerovao da se određeni, natprirodnim moćima obdareni ljudi tjelesno mogu preobraziti u životinje, primjerice u vukodlaka.“ Kao što se vidi, postoji izvjesna razlika u Čajkanovićevu i Šnevajsovu tumačenju. Ta se razlika, čini se, prije svega tiče starine vjerovanja. No, Čajkanovićevo tumačenje djeluje prihvatljivije jer, kako će se niže vidjeti, sva sačuvana vjerovanja u tence svjedoče o tome da je on u najranijoj fazi morao biti

---

² „Prema preanimističkom shvaćanju, mrtvac je uistinu mrtav i neopasan tek po potpunom raspadanju, prije toga je još opasan kao ‘živi mrtvac’.“ (Schneeweis 2005: 153) Dodajmo da su u Crnoj Gori mrtvacu čije se tijelo ne može raspati zvali *očajanik* ili *očajnik* (Kulišić 1979: 122).

oživljeni mrtvac. Ono o čemu Šnevajs govori svakako vrijedi za *mõre*, *vještice*, *zduhače* i druge demone koji nastaju napuštanjem tijela u snu. Dodajmo da se povratak mrtvačeve duše u obliku leptira javlja i u albanskim vjerovanjima (Čabej 1936: 311). Što se pak tiče pojave tenaca u obliku vukodlaka, ta vjerovanja nijesu obilježje crnogorske tradicije. Već je rečeno da je najčešće ime za vampira u Crnoj Gori *tenac*, premda se javlja i *lampijer*. Vrčević 1876³: 73 navodi i naziv *loroko*, za koji kaže da je tipičan za bokeljske katolike.

„Proćerana duša lampijerova vraća se u tijelo, koje se nadme kao mješina, pa se vjeruje, da lampijer nema kosti. Na jednom raskršću, priča se, uhvatili su lampijeri noćnog putnika i zadržali ga do zore pjevajući: *Lak polako, zor-delijo, / Mi smo duše bez kostiju*“ (Dučić 1931: 288). Taj Dučićev opis vrijedi za crnogorska tradicijska vjerovanja o tencima uopšte. Karadžić 1972¹: 303 navodi da se tenci najviše javljaju zimi (od Božića do Spasova dne) te da se na njegov spomen u kući kazuje: *Na putu mu broć³ i glogovo trnje!*⁴ Vjerovanje da je njegova duša u proživljenome tijelu, koje tada naliči mješini, zasigurno je vrlo staro. Jovanović 2014: 208–209 ističe: „Shvaćena kao svojevrsan produžetak ovozemaljskog života, predstava o egzistenciji mrtvih u htonskom svetu upućuje na starija verovanja u telesnu formu, odnosno neraskidivost pokojnikovih veza s njegovim telesnim i duševnim oblikom“.

---

³ Broć je biljka iz čijega se korijena dobijala boja za farbanje jaja (*Rubia tinctoria*). Informator: Vukić Pulević.

⁴ Petrović 1938: 132 saopštava da je „u našem narodu jako rasprostranjeno verovanje u magisku moć *crnoga gloga* (*Prunus spinosus*). Crni glog je prema narodnom verovanju univerzalno sredstvo protiv sviju zala...“ U vezi s citiranom kletvom protiv vampira dodajmo nalaz da se na Durmitoru „ako se zna put kojim vampir prolazi, treba da se po tom putu pospe trnje od crnog gloga“ (Petrović 1938: 133).

Potvrđujući raširenost vjerovanja u tence, Vukanović 1964: 131 navodi: „Koliko je vjerovanje u vampire bilo rašireno u južnoslovenskim zemljama u srednjem veku, najbolje svedoči činjenica, što je ova pojava ušla u Zakonik srpskoga cara Stefana Dušana (prva polovina XIV stoleća). Naime, čl. 20 Dušanovog Zakonika donosi odredbu o vampirima, gde se kaže: ‘Kad se desi da se mađioništvom ljudi iz grobova vade pa sažižu, ono selo koje bi to učinilo platiće vraždu, a raspopiće se pop koji bi došao na to’.“ Da je vjerovanje u tenčenje bilo živo do u novije doba te da su se na razne načine „borili“ protiv njih, potvrđuje i pismo dalmatinskoga episkopa Josifa Rajačića poslato u Kotor u kome se obavještava pastva da je raskopavanje grobova i kasapljenje i probadanje pokojnika protivno „učenju evangelskomu“. Pismo je objavio Vuksan 1931: 109–110.

Vjerovanje je u vukodlake, ako je suditi po etnografskoj i usmenoknjiževnoj literaturi, slabije bilo zastupljeno. Za naziv *vukodlak* Rovinski 1998: 350 kaže da je skoro nepoznat u Crnoj Gori i da se javlja u hercegovačkim krajevima. Jedan Dučićev navod da se tenac može prometnuti u vuka (Dučić 1931: 292) ne mora stajati kao potvrda da je vjerovanje u vukodlake i kod Crnogoraca nekad postojalo ili da je bilo opštezastupljeno. To vjerovanje može imati izvor u činjenici da je vuk htonska životinja i nerijetko emanacija božanstava donjega svijeta. Vampire s vukodlacima poistovjećuje i Nakićenović 2012: 167 kad opisuje vjerovanje da je to pokojnik „koji treći dan ustane iz groba, ali ne tijelom, nego djavoli s onoga, koji se ima povukodlačiti, zderu mješinu, te istu napuvaju, i mješina odmah oživi, pak u vidu čovjeka hoda tamo-amo obnoć i narod plaši, ali ne može više od 40 dana živjeti.“ Nakićenović pojmove *vampir*, *vukodlak* i *vjedogonja* sinonimno upotrebljava. Vjedogonje pritom objašnjava na jednome mjestu kao vampire, a na drugome ih objašnjava kao zduhače, koji po bokeškome

vjerovanju mogu činiti i dobra i zla. Budući da Nakićenović i inače donosi nesigurne i često pogrešne podatke, što je bio povod za nemali broj ispravaka od strane drugih autora, nema sumnje da su navedena njegova objašnjenja pogrešna. Vampirsko preobraćivanje u vukove, za koje se u nekim krajevima vjeruje da se neminovno mora desiti, nije neočekivano kad se uzme u obzir pomenuto shvatanje vukova kao demona donjega svijeta. Čajkanović 2014: 568 smatra da je vjerovanje o pretvaranju tenca u vuka, nastalo kao animističko, zapravo starije od vjerovanja u njegovo pretvaranje u kakvu drugu životinju ili čovjeka. Vjerovanje u njegovo pretvaranje u druge životinje po njemu je ili sekundarno ili nesrazmjerno koegzistentno. Takvu metamorfozu *vampir – vuk* on objašnjava vraćanjem čovjeka poslije smrti u formu svoga totema. Vuka i Petrović 1997: 65 smatra teriomorfnim oblikom „drevnog srpskog vrhovnog boga“. No ako se uzme u obzir maloprije iznijeta tvrdnja da je tenac zapravo *živi leš*, tj. demon iz preanimističkoga perioda, nema sumnje da je njegova metamorfoza u vuka kasnije nastala. Što se crnogorskih tradicijskih vjerovanja tiče, čini se da je ta metamorfoza sporedna i da je predstava o tencu stigla i do XX vijeka bez velikih izmjena izvornoga vjerovanja. Vjerovanje o tencima, dakle, bilo je u Crnoj Gori vrlo živo do u osvit XX vijeka i odupiralo se prosvjećivanju. Slikovito je zapažanje koje daje Rovinski 1998: 353: „dok ja pišem ove redove (1892. 15. septembra), pojavio se spor u vezi sa jednim koji se povampirio na Ceklinu, gdje već cijelu nedjelju vrše istragu dva člana Velikoga suda i to će koštati velike pare zato što sudijama pripadaju znatni izdaci, kao i putni troškovi, isto tako i pozvanim svjedocima, zatim globe, a stvar se sigurno neće završiti bez tamnice. I bez obzira na sve to, ako ne otkopaju mrtvaca i ne nađu njegovo tijelo u stanju raspadanja (umro je prije pola godine), narod će ostati čvrsto u svom uvjerenju.

Prosvijećeni vladika Petar II putem prosvjećivanja i pouka rušio je to sujevjerje. On je dozvoljavao da raskopavaju grob, ali je za to slao ljude za koje je znao da neće popustiti pred opštim zanosom i da ga neće slagati.“

Kao što se tenac, po dobijanju animističkih svojstava, mogao preobratiti u vuka, on se tako mogao preobratiti i u konja, što je takođe vrlo staro vjerovanje – kako nalazi Čajkanović 2014: 575. On u tome vidi vezu s nekadašnjim vrhovnim bogom, kome je konj bio prvobitni „atribut i inkarnacija“. Kao što vrhovni bog jaše na konju,⁵ tako u starim vjerovanjima čini i tenac; i za jednoga i za drugoga pokrovac/ogrtač je karakteristika; oba su veliki ljubavnici; oba imaju veze s vodenicama i tako dalje. „Vampir je, dakle, smanjena prasluka nekadašnjeg primitivnog vrhovnog boga“; koji je zapravo „vođa vampira i najstariji vampir.“ Za žene vampire Čajkanović navodi da se javljaju u vjerovanjima dosta pozno, pod uticajem konfuzije vještica s vampirima, a da vampir izvorno može biti samo muškarac. U crnogorskim tradicijskim vjerovanjima nema tenčenja u konjskom obličju, a ni tenčenje umrlih žena nije obilježje tih vjerovanja. Može se, međutim, reći da se i danas mogu čuti priče o noćnim priviđenjima koja prate zvuci konjskoga rzanja, lanaca ili bata kopita. No u tim pričama, koliko smo zapazili, nikad nije riječ o tencu koji je uzeo konjsko obličje već o tencima koji su se javljali u pratnji konja, onih istih koji su im bili pratioci za života.

Najčešći uzroci tenčenja u tradicijskome vjerovanju Crnogoraca su ili grijehovi pokojnika iz ovozemaljskoga života, nakon čega duša ne može napuštitu ovaj svijet, ili preskakanje kakve životinje (obično mačke ili kokoške, koje su do u ne tako davnu prošlost boravile u kući s čeljadima) preko pokojnika. Pominje se i vjerovanje da osobito preko grešnika životinje

---

⁵ Marić 2003: 24 pominje ilirsko božanstvo Medaura koji je bio narodni lar u vjerovanjima risanskih Ilira, a predstavljan je na konju i s kopljem u ruci.

preskaču, nakon čega se oni mogu i odmah potenčiti – dok su u kući. Ipak, činjenica da se pokojnik ne ostavlja sam u kući i da ga „dvore“ od momenta smrti do iznošenja iz kuće, bez obzira na to je li riječ o kakvu grešniku ili dobročinitelju, potvrđuje vjerovanje da se svaki pokojnik mogao potenčiti u slučaju da ga životinja preskoči.⁶ Običaj je bio u potpunosti živ donedavno, tj. do prihvatanja kapela u kojima se izlaže pokojnik, mada i dalje pretrajava ne samo u ruralnim no katkad i u urbanim sredinama (osobito kad umre potonji muškarac u kući). Bilo kakvo nadimanje pokojnika ili „koporanje“ dok je izložen u kući ukazivalo je na početak njegova tenčenja. U tim slučajevima

---

⁶ Osobito je u tome pogledu kobna mačka, o čemu potvrđuju podaci da i njezino prisustvo uz pokojnika može biti nečisto. Tako Nakićenović 2012: 156 navodi da za vrijeme pokojnikova boravka u kući ne dozvoljavaju mački da se približi „mrcu“. Dragović 1997: 205 navodi da „strogo se pazi da preko mrca dok je u kući ne preskoči mačka, kokoška ili ma koja životinja, jer bi se zbog toga – kažu – mogao potenčiti, povampiriti. Radi više sigurnosti biva da se prepriječe preko njega verige, i onda je opasnost povampirenja sasvim uklonjena.“ Vukmanović 1935¹: 160 navodi da se ukoliko, i pored čuvanja, pokojnika nešto preskoči, onda se gleda da se to vrati istim putem kako se ne bi potenčio. I grob se kopa onoga dana kad će biti sahrana kako ne bi otvoren prenoćio. Barjaktarović 1968: 87 navodi: „Ako je u prošlosti bilo slučajeva da iskopani grob mora da čeka dok se pokojnik iz veće daljine ne bi doneo, pa je u tome čekanju trebalo prazan da ostane noću, onda su ga čuvali da ga što ne preskoči. Ili bi taj grob zatrpali pa ga, kada bi mrtvac doneli, ponovo kopali. Ako bi nešto preskočilo prazan grob, verovalo se, da bi pokojnik mogao da se povampiri.“ Lainović 1966: 399 za Podgoricu navodi vjerovanje da bi se pokojnik mogao potenčiti i u slučaju da se preko njega doda kakav predmet. Možemo dodati da je to vjerovanje rasprostranjeno i šire od Podgorice te da je živo uglavnom i danas. Navodi ga i za Paštroviće Vukmanović 2002: 366 kad kaže da se „u narodu vjeruje da se najprije potenče krivokletnik, krivovjernik i osoba koju poslije smrti, dok leži u kući, preskoči neka životinja ili se preko nje nešto prenese“.

pokojnik je na brzinu sahranjivan ili je primjenjivan prilično jezivi obred rasijecanja mrca. „Takvo rasijecanje činio je kakav hrabri lampijerov rođak, koji se čuvalo, da ga prilikom rasijecanja ne nastrcne lampijerska krv, jer se vjerovalo, da bi do devet godina teško bolovao i da bi mu (što no se veli) od bolovanja živome trava kroz kosti pronicala. Ja znam jednoga Kuća koji je desetak godina teško bolovao, a narod je vjerovao, da je uzrok njegovoj bolesti taj, što ga je nastrcala krv, kad je jednoga lampijera rasjekao među drugim narodom“ (Dučić 1931: 289). Činjenica da je Dučić poznavao čovjeka čije je dugo bolovanje pripisivano njegovu rasijecanju mrca svjedoči o tome koliko je dugo trajao taj običaj i koliko se dugo održalo vjerovanje jer on je svoju knjigu o Kućima radio od 1904. do 1912., kad je završen rukopis predao Jovanu Erdeljanoviću. Sam Dučić na jednome mjestu konstatuje primjer iz 1900. godine u kojemu je J. V. Ivanović oglasen za tenca: „Taj nesrećnik je ispred smrti bio postao užasan epileptičar, i ta ga je boljka jedne noći tako silno osvojila, da su prisutni vjerovali, da je mrtav. Još dok je nad njim vršen sveštentički obred, primijećeno je, da se čovjek nadima, što je dalo povoda, da se hita s grobom. Kad je pokojnik unesen u crkvu, opazilo se, da se kreće i da otvara jedno oko, što je dalo povoda, da lakovjerni izbježu napolje. Na taj način je pokojnik strpan u vrlo plitak grob (da bi ga što prije sahranili – prim. A. Č.), đe se docnije čuo da je živ, pa se raznio glas, da i kući noću dolazi, te je najzad jednu večer noćno u grobu rasječen. Tako je u grobu kočevima razboden i jedan lampijer kočskih katolika u Koštici.“ (Dučić 1931: 289).

Tenčenje pokojnika moglo se desiti ili zapaziti i neko vrijeme nakon smrti, a ne odmah u kući, prije sahrane. Ukoliko se nije moglo odrediti koji se pokojnik potenčio, dovođen je konj pastuv kojega se prevodili preko grobova sumnjivih pokojnika. „Po narodnome vjerovanju, pastuh nije htio ni pod kojom silom

preći grob u kojemu je lampijer.“ (Dučić 1931: 15). Nепristajanje pastuha na prelazak preko groba bio je dokaz da je u tome grobu tenac.⁷ Nakon toga se tajno, noću, pod lučevim zublјama, raskopavao grob kako bi se u njemu rašekao tenac ili kako bi ga proboli glogovim, trnovim ili drenovim kočevima.⁸ Vjerovalo se i da tenac ječi u grobu i da se po toj jeci može odrediti ko je potenčen. Ukoliko je riječ o svježemu tencu, njegovoj se duši može naći spas tako što bi ga u momentu ječanja neko zapitao da ispovijedi svoj grijeh zbog kojega mu duša ne može naći mira. Ako pak taj kojemu se tenac ispovijedio napravi kakvu zadužbinu u ime tenca, njegova duša prelazi u drugi svijet i on se spašava *lampijerstva*. Po tradicijskome vjerovanju Crnogoraca, ukoliko se tenac pušti dugo vremena da se u grobu ječeći muči, a da se tome ne nađe lijeka, bilo kakvom zadužbinom bilo probadanjem ili rasijecanjem, tenac će početi izlaziti iz groba uz tužne urlike, nakon čega može osiliti i činiti štetu ljudima i stoci, a može noćno pošećivati i svoju ženu koja ga je od sebe nesposobna očerati.⁹ Brojni su primjeri u literaturi i u usmenim predanjima o tome kako je tenac osilio pa izlazio iz groba čineći štetu čak i bliskoj svojti. „Neizliječeni“ tenac

---

⁷ Da konj pastuh nije bio samo pokazatelj je li u grobu tenac nego kakva bilo htonska sila, potvrđuje pripovijetka *Kopanje blaga* koju je zabilježio Vrčević 1890: 44, a đe se traži ili crni pastuh ili crni trorogi ovan koji će prijeći preko mjesta za koje se sumnjalo da je u njemu blago zakopano. Ukoliko ne bude htio proći preko njega, to je bio dokaz da je u njemu zakopano blago. Dodajmo da blago u narodnim pričama čuvaju zmije ili zmajevi ili kakve druge demonske sile.

⁸ Za Paštroviće Vukmanović 2002: 366 navodi da je tenac probadan s devet trnovih kolčeva.

⁹ Da je dijete posmrče (rođeno iza očeve smrti) nekad smatrano plodom seksualnih odnosa žene s povampirenim mužem, svjedoči nalaz Tatomira P. Vukanovića na Kosovu, đe takvo dijete zovu *lampir* a vampira *grobnik*, te *lampir* učestvuje kao glavni akter u uništavanju *grobnika* (Vukanović 1964: 132).

„jaziše se i udari u goru“ ili čak odseli „u bijel svijet“, tj. u nepoznatu zemlju i onđe se prometne kasapom. Takav primjer navodi Dučić o jednome *lampijeru* iz Spiča, koji je zbjegao čak u Anadoliju, đe se prometnuo kao gazda jedne kasapnice. Kupujući kod njega meso, jedan ga njegov mještatin prepozna i raspitavši se o njemu dozna od jednoga hadžije da je on tu došao odnekud izdaleka prije dvadesetak godina. Hadžija ga nauči da zatraži kasapu da mu izmjeri oku mesa, pa ako onaj odbije – to će biti dokaz da je tenac jer tenci ništa ne mogu mjeriti. Odbivši kasap da to učini, njegov mu seljanin potvrdi da ga je otkrio kao tenca, a onaj mu to i prizna rekavši da ga je bog za brojna krvološtva kaznio time što je kao kasap-tenac nastavio prospati krv životinjsku. Na seljaninovo pitanje: „Ada kako si s grobom?“, tenac mu odgovara da svake subote¹⁰ uveče ide u grob, otkud se neđeljom ujutro vraća. „Kad je Spičanin iz Anadolije u Spič došao, kazao je seljanima, što je čuo i vidio, te se dogovore, pa jednu veče odu u groblje i raskopaju grob, đe nađu lampijera, koji je sjedeći grizao kraj od pokrova, i pošto ga trnovim kočevima razbodu, već se nije dizao iz groba.“ (Dučić 1931: 291). Sličnu priču bilježi i Šešo 2016: 57 u Dalmaciji, đe su vjerovanja u vampire još uvijek živa, pa tako i njihovo ubijanje. Čajkanović 2014: 569 smatra da je prvobitna moć vampira bila vrlo sužena – na sopstvenu porodicu, selo ili bratstvo, a da je naknadno njegov djelokrug proširen, pa on u predanjima može otputovati i u daleke zemlje. Takođe, on je prvobitno morao biti samo noćni demon, a kasnije se u predanjima javlja povremeno i danju. Dodajmo ovđe slična vjerovanja i u vezi s vješticama koje su prvobitno imale ista svojstva, ali su kasnije modifikovane u predanjima. Možda je i

---

¹⁰ Šnevajs ističe vjerovanje da tenci ne mogu nautiti ljudima rođenim u subotu: „Vampir otvorenih očiju spava u grobu, koji najradije napušta za mladog mjeseca, ali ne subotom, jer bi ga tada ljudi rođeni u subotu mogli vidjeti i ubiti, a on im ne bi mogao naškoditi“ (Schneeweis 2005: 40).

tu došlo do spajanja s drugim demonima, o kojima se danas teško što preciznije može reći.

Vešović 2005: 426 navodi vjerovanje da su posebno epileptičari bili skloni vampirenju. Isto tako, na osnovu njegova vrlo kratkoga opisa moglo bi se zaključiti da se u Vasojevićima ne smatraju svi tenci zlima. Neki se od njih kao *bijele šeni* javljaju svojim ukućanima ili ih gledaju oko kuća u kojima su živjeli, a oni drugi uklapaju se u opštu sliku o tencima. Predstava tenaca u tradicijskim vjerovanjima daleko je od zlih demona koji su prikazani u filmovima inostrane produkcije. U vezi s bijelom bojom dodajmo da Schneeweis 2005: 134 navodi da Sloveni smrt zamišljaju kao ženu obučenu u bijelo.

Potenčiti se može i krivokletnik, budući da je time teški grešnik, ali i onaj kojega pravo prokunu zbog kakva teška grijeha, osobito ako majka ili otac prokune svoju decu. Jedan takav primjer zaklinjanja/proklinjanja navodimo iz pripovijetke *Pokrađa crkve* koju je zabilježio Vrčević 1890: 230. Otac ovako pred okupljenim seljanima kaže za sina: „Ako ne htjede sve pravo kazati, da Bog da ga moja hrana gubala i na ljute rane izlazila, a zemlja mu kosti izmetala i na oni svijet pristupišta ne imao!“¹¹ Po tradicijskome vjerovanju duše uzima arhanđel

---

¹¹ Dordević 1932 navodi primjere iz usmene književnosti i tradicije po kojima se samo najvećima grešnicima kosti između iz zemlje i koje po smrti ne prima ni zemlja ni voda. Prvi pisani pomen o tome vjerovanju nalazi u Mavra Orbinija u vezi s jednim događajem na ostrvu Mljetu (*Il regno degli Slavi*, 1601). Vjerovanje je bilo široko rasprostranjeno, ne samo u današnjoj Crnoj Gori. Kletve tipa: *Kosti mu zemlja džombusala / Kosti mu zemlja izbačala / Kosti mu zemlja izmetala* i danas se mogu čuti kod nas. Dučić 1931: 259–260 navodi jednu tužbalicu u kojoj je takvo vjerovanje i poetski uobličeno. Svekrva kune snahu koja joj se preudala za muževa krvnika: *Nju je zemja ne primala, // neprimnicu! / U oblak ju bačevala, // prokletnicu! / Oblaci ju ne primali, // izdajnicu! / U more ju bačevali, // iskobnicu! / A more ju izmetalo, // otpadnicu! / Živ ju oganj izgorio, // moretnicu! Itd.*

Mihailo (kod muslimana anđeo smrti je Azrail). No da onima koji su po zlim djelima u savezništvu s Đavolom sam Đavo uzima dušu može se videti iz kletava poput one koju je u jednoj presudi kotorskoga suda zabilježio Vrčević 1890: 272: „Ti si me na dušu ponio, onako ti je đavo odnio pri času smrti“.

Sklonost vampirenju izražena je i kod onih koji su umrli nasilnom ili neprirodnom smrću¹² ili premladi, neostvareni, ukratko – kod onih kod kojih je izražen žal zbog kakve neostvarene želje na ovome svijetu. Čovjek se ne rađa kao budući tenac, veli Rovinski 1998: 352, već to postaje na osnovu svoga života na zemlji: „To je čovjek koji je cijelog života činio zlo, a nikada dobra, nikada siromahu nije dao ni solda, davao je novac na zajam uz veliki procenat, prodavao je vino dodajući mu vodu, prodavao je žito, takođe ga prethodno miješao s vodom da bude teže, i uopšte mjerio je netačnom vagom itd. Jedan takav bio je zakopan na svetom mjestu, kojemu je za to učinio značajnu žrtvu, ali ni to nije pomoglo. Ustajao je po noći, lutao držeći u zubima mrtvački pokrov i vikao je dotle dok ga nijesu proboli drvenim kocem.“ Dakle, zlice i oni koji umru neostvareni i željni, imaju uslova da se potenče. Lainović 1966: 398 navodi poznati običaj ispunjavanja želja umirućim bolesnicima: „Nastojalo se da mu se ispuni svaka želja, čak i u pogledu hrane i pića, da ne bi otišao na onaj svijet željan makar čega.“ Čini se da je narodno objašnjenje, na koje se i Lainović poziva, naknadna racionalizacija. Mi smo skloniji stavu da je riječ o bojazni da bi se umirući mogao potenčiti zbog neostvarene želje. U skladu je s tim i nalaz koji donosi Barjaktarović 1985¹: 164 da „ako su se mlađi bojali da su stariji (a bolesni) na njih nešto ljuti, tražili bi i molili ih da im ‘oprote’: da sobom ne odnesu mrziju u grob. Ranije su se ljudi bojali toga kao teškog prokletstva.“ Iako Barjaktarović to ne

---

¹² Takva može biti i smrt od groma, kao u priči o jednome potenčenom oficiru u Bratonožićima koju je zabilježio Rovinski 1998: 351.

objašnjava, nema sumnje da je u korijenu toga običaja izvorni strah da bi se umirući mogao vratiti kao vampir i podmiriti svoju „mrziju“. Sasvim sigurno iz istih razloga, tj. zbog rasterećenja i onoga koji umire i onih što ostaju, doskora je bio raširen običaj da se od samrtnika traži oprost (kad on vrlo često oprašta čak i „zmiji pod kami“)¹³ te da se i njemu oprašta sve. Zabilježili smo nedavno situaciju u kojoj je bolesniku pred operaciju rečeno od rodbine: „Da si prost i blagoslovljen!“ Žena koja je to izrekla (a riječ je o sestri i bratu) sasvim sigurno nije mislila na to da bi se on mogao potenciliti, samo je nastavila naslijeđeni običaj čije je značenje zaboravljeno.

S. Dučić 1931: 292 navodi da je u muslimanskoga življa vjerovanje u tenčenje dosta slabo, a i to što ga ima on navodi kao preuzeto od „Srba“ koji u to vjeruju. Ipak, ne čini se da je Dučić u tome u pravu. Kako je muslimanski svijet u Crnoj Gori uglavnom živio u gradovima ili pri gradovima, znatno ranije urbanizovan, taj je svijet svakako morao ranije napušiti vjerovanja koja je, prije islamizacije, dijelio s ostalim stanovnicima. Vjerovanje u postojanje tenaca i kod hrišćana je napušteno tokom XX vijeka, dok je vjerovanje u vještice i kod jednih i drugih mnogo duže opstalo, pa se bilježi i u naše dane. Iako „u muslimana je uopšte slabačko vjerovanje u lampijera“, Dučić ipak bilježi priču o begu koji je „izbjegavao davati propisani zećat (propisanu milostinju – A. Č.) sirotinji, već je novac, koji je za to namjenjivao, vezao u krpnu, pa stavljao u bogaš žita i prvome prosjaku koji dođe davao je žito s novcem, pa bi od istoga prosjaka za jeftino otkupio žito, te su mu na taj način novci od zećata svake godine ostajali. Kad je beg umro, isti dan umro je i neki hrišćanski prosjak, pri kojemu se ukopaju i nekijeh skrivenijeh desetak lira. A kad je prosjakov sin

---

¹³ Zmija se veže za kamen u tradiciji, a njezino izlaženje na više, penjanje na goru ili na krošnju zapravo je mitsko narušavanje kosmičkoga reda (videti Delić 2012). Takvo će značenje preuzeti i zmaj.

doznao, da su mu s ocem ukopani i novci, pođe s nekolicinom, raskopaju grob i – začudo – u prosjakovom grobu nađu bega, o čem izvijeste begove ukućane, koji opet begov grob raskopaju i u njemu nađu prosjaka“ (Đučić 1931: 292). Dalje u priči hafiz tumači kako je beg svoju vjeru prodao krađući zekat, pa je stoga obršio u hrišćanskome grobu, a s druge strane je prosjak – koji je pare i na onaj svijet odnio – obršio u begovu grobu jer je tome begu po svemu prilicao. Činjenica da se u priči pominje prosjak potvrđuje već izrečenu tezu o muslimanskome svijetu kao gradskome jer prosjaka u crnogorskim selima nije bilo. Karadžić¹⁹⁷²: 303 navodi muslimansko vjerovanje po kojemu se umrli može posvinjiti, a to vjerovanje ilustruje pričom o begu koji se posvinjio pa su ga prepoznali po prstenu koji mu je bio na prednjoj nozi. Biće da je u pitanju preslojavanje predanja, pa je tenac kao nečista sila zamijenjen svinjom koja se u muslimana smatra nečistom životinjom. U vezi s muslimanskim vjerovanjem u vampire pomenimo jednu priču koja nam je još iz djetinjstva poznata, a imali smo prilike o tome razgovarati i direktno s osobom koja je tvrdila da je dosta često svjedočila prisustvo vampira, kako ona tako i njena deca. Istina, nijednom nije rečeno da je to *vampir*, *lampir*, *tenac* ili što slično, ali se opis u potpunosti uklapa u predstavu vampira. Naime, riječ je o porodici što je živjela u kući (nadamak Podgorice), u kojoj je bio grob (po jednoj priči, bio je to nizamski grob, po drugoj „harapski“, što je posebno zanimljivo jer Čajkanović 2014: 316 navodi da je demon donjega svijeta, jamačno zbog crne boje, često prikazan kao Arap). Topot konjskih kopita i zvuk lanaca bio je uobičajena pojava u kući, a domaćica je već bila navikla na to da joj „kandilj“ naveče gasi ta demonska sila. O njegovoj pojavi u kući naveče, tj. o pojavi njegove *crne ruke* iz ćoška u zidu kod ognjišta, starica je tvrdila da je nije samo gledala ona no i njezina deca. Napominjemo da starica nije navela nijedan loš događaj koji je izazvalo prisustvo pokojnika

čiji je grob bio u kući. S druge strane, treba dodati da smo i od drugih informatora dobili „potvrde“ o prisustvu toga demona u toj kući, čije je djelovanje bilo tom kućom i ograničeno, ali ga niko nije karakterisao kao *zlo* iako je strah od nepoznatoga svakako bio prisutan. Ilustrativan je primjer (opet od drugih informatora) da su se, u vrijeme kad je domaćica kuće bila u poodmakloj trudnoći, iz kuće čuli pucnji. Komšinice su mislile da je rođeno muško dijete, pa su pošle tamo. Međutim, domaćica se nije bila ni porodila, a niko od domaćih nije pucao. Nakon toga, kako nam je informatorka protumačila, znali su da će se u toj kući roditi muško dijete, što se istoga dana i desilo. Ako se osvrnemo ukratko na sve bitnije motive iz ove priče, lako ćemo zaključiti da su svi bez izuzetka karakteristični za predstave htonskih demona: i Arap i crna ruka i grob u kući, pa i konj kao staro htonsko zoomorfno božanstvo, noćno javljanje i sl.

Kad je u pitanju vjerovanje crnogorskih muslimana u vampire, nema sumnje da je nova religija odagonila stare predstave. Na pitanja koja smo postavljali najstarijim predstavnicama toga svijeta dobijali smo uglavnom odrične odgovore. Iako su tvrdile da im to nije poznato jer „to ne može bit“ ipak su navele kako se iz mladosti šećaju priča koje bi žene kad bi se našle na bunaru pričale o tome „kakva je bila jeka u grobovlje sinoć“ ili „što se sinoć u grobovlje činjelo, zaspal se nije moglo“. Od jedne smo ipak doznali da je i sama dva puta vidjela ženu, koja je bila sva obučena u bijelo. Oba puta bilo je to danju – jednom u ranoj mladosti, pored kuće, kuda je žena prošla s bijelim zavežljajem (sa svezanom „boščom“), šela kao da počine nedaleko od kuće, a onda se izgubila iz vida. Drugi put vidjela ju je nakon porođaja. Napomenula je da je tada već bila odrasla i da je znala da „to ne može bit“ no se trudnicama „svašta priviđa“ i da im je zbog toga „četrdes dana grob otvoren“.¹⁴

¹⁴ Iz razumljivih razloga imena informatora ne navodimo.

Po tradicijskome vjerovanju potenčiti se moglo i nekršteno dijete. Poznato je da su takva đeca sahranjivana izvan groblja kao i prestupnici i grešnici, tj. izvan šena crkavnoga, a u slučaju da nekršteno dijete oboli i da mu priprijeti izvjesna smrt roditelji ili rodbina stavljali su ga u „mali krs“, tj. krstili su ga u kući, bez popa, kako ne bi nekršteno umrlo. Sasvim su rijetki podaci o vampirima nastalim od nekrštene dece, a jedan takav donosi Vuletić-Vukasović 1934: 175, te navodi čak i ime za takvoga vampira – *tintilin*. Vuletić-Vukasović navodi: „Sluga iz Majina (u Boki Kotorskoj) videla dijete da trči po baštini u crvenoj kapici i jada se u sve glase: ‘Kuku tata, kuku mama’. (...) Tu su ukopali nekršteno dijete u baštini, pa se stvorilo u tintilina i jadalo se.“ Iz navedenoga citata lako se očituju dva običaja združena jedan s drugim: prvi je znatno stariji, prethrišćanski, po kojemu su pokojnici sahranjivani u voćnjaku ili bašti ispred kuće (što je moguće nastalo po prestanku sahranjivanja u kući), a drugi je hrišćanski – da se nekrštena đeca ne sahranjuju u groblju. Ovaj drugi, noviji običaj mogao je potpomoći održavanje starijega – makar u nekim slučajevima. Za razliku od Vuletić-Vukasovića, Nakićenović 2012: 157 potenčeno dijete zove *lorgo*: „ako dijete malo nekršteno umre, tad drže da postaje mali nečisti drugi, koji se zove *lorgo*“. S druge strane, Vrčević 1876³: 73 za povampireno nekršteno dijete ili zadavljeno vanbračno dijete navodi naziv *macaruo* (mn. *macaruli*), negira navod Vuka Karadžića da se *macaruli* zamišljaju sa svijećom na glavi, već svijeću nose u ruci i igraju po groblju, a devet mjeseci nakon smrti više ne izlaze iz grobova. O nekrštenoj umrloj đeci kao vampirima Čajkanović 2014: 667 kaže da je predstava vrlo stara i da je kao takva nastala prenošenjem sa starije predstave o nasilno abortiranoj đeci. O vjerovanju u tenčenje male dece i novorođenčadi u Paštrovićima piše i Vukmanović 2002: 366: „Ako se potenči nekršteno dijete, ono se pojavi u obliku *lepira* (*leptira*) ili još češće u vidu velike oluje s kišom, koja se digne s

mora i ako pređe na kopno načini veliku štetu. Da bi se spasili oluje, uzimaju nož crnokorac i njime triput načine prema njoj krst.“ *Macarule* Šešo 2016: 88 nalazi u Sloveniji, nekim djelovima Istre, Hrvatskome primorju s kvarnerskim ostrvima, Dalmaciji i Crnogorskom primorju. Lozica 2002: 43 ih smatra starijim od doseljavanja Slovena na Balkan.

Jedan bitan detalj prati većinu priča o tencima. To je njihov pokrov i sasvim je sigurno u vezi sa starim načinom sahranjivanja, sličnim onome koji još i danas praktikuju muslimani. U tome pokrovu njegova je moć i snaga. Mora da je običaj kidanja kraja mrtvačkoga pokrovca neposredno pred iznošenje pokojnika iz kuće, još uvijek sasvim živ u Crnoj Gori, za koji nijesmo mogli dobiti objašnjenje od onih koje smo gledali da to rade, upravo vezan s vjerovanjem da tenac grize u grobu kraj od svoga pokrovca, o čemu svjedoče brojne priče.¹⁵ Đorđević 1953²: 14 smatra da je „pokrov za vampire od ogromnoga značaja. Oni se od njega nikad ne rastaju. U pokrovu izgleda da je i sva njihova moć.“ Izgleda da je pokrov za vampira isto što i *krila / okrilje / oglavlje* za vilu, koja ne treba doživljavati nikako drukčije nego kao pokrov ili ogrtač. U njemu se nalazi njegova snaga i moć ili uopšte ono što mu omogućava boravak u svijetu živih. Stoga je kidanje pokrovca vjerovatno prvobitno značilo oslabljivanje njegove snage oštećenjem pokrovca kao zaštite i izvora moći. Objašnjenje koje daje Vukmanović 1935¹: 160 da se dio mrtvačkoga pokrova ostavlja i veže za jednu kućnu gredu „da ne bi mrtvac zanio za sobom ostale ukućane“ sasvim sigurno sekundarno je.

---

¹⁵ Dučić 1931: 291–292 navodi da je, po narodnome vjerovanju, najviše *lampijera* u Dukađinu zato „što je Dukađince prokleo sv. Kralj, da ‘što se goj svake sedme godine rodi, sve da se polampijeri i da iz zemje ka volovi rikaju’. A prokleo ih je zato, što je jedan Dukađinac pitao, kad su sv. Kralja nosili: ‘Kud nose onoga kaurskoga lampijera?’“.

Da je vjerovanje u vampirenje bilo živo u Crnoj Gori s početka XX vijeka, neka pokaže i tekst o narodnim običajima u Zagaraču crnogorskoga oficira Đorđije Dragovića (1876–1924), koji je objavljen tek u naše doba iz Arhiva SANU u kome je bio pohranjen. Dragović 1997: 206–207 kaže: „Narod sasvim vjeruje da se neko može potenciti – povampiriti. U potvrdu toga navode se mnogi primjeri, no imena se takvih kriju kao zmija noge. (...) To bivaju – kaže se – oni ljudi koji su za života učinili kakvo veće zlo ili su lukavo radili s kumovima i drugima, varali, krivo mjerili i t. p. a najčešće se drži da se tenče Turci, đeca koja su umrla nekrštena i uopšte ko je nekršten. Otuda đavole zovu još i *nekrst*. Može se neko potenciti nakon nekoliko dana a i nakon nekoliko godina poslije smrti. Mrtvac se u tom slučaju pretvori u đavola – antipatnika – prokletoga i zove se *tenac*, *potečenik* ili *vampir*. Njegov je fizički sastav koža, ispunjena vodom i jedna šuplja kost u glavi; prsti su mu od nogu okrenuti nazad, a pete naprijed. Vampir izlazi iz groba u istom odijelu u kojem je sahranjen, a pokrov nosi u zubima; dolazi u kuću svojih, pojede sve što nađe od jela, pa čak vjeruje se i to da je neki tenac imao snošaj sa svojom ženom i rađao đecu. Kad se dozna da se neko potencio, onda idu na grob s trnovim kočevima, otkopaju mu grob i izbucaju ga te se prospe i više se ne može potenciti. Ma kuda išao tenac, kad mu dođu na grob da ga bucaju, i on se mora tu ‘provrći’, a to se sve radi po noći i tajno. Kad se neko, naročito stariji čovjek, proklinje, reče se: ‘Trnovijem ga kočevima bucali’.“ U vezi s vjerovanjem u vampire Dragović navodi i đečju pjesmu: *Kuku mene, majko, / Umro je dajko, / Nosite ga daleko, / Kopajte ga duboko, / Da se ne potencí, / Da ne ne pomeči, / Da se ne povrati, / Da ne ne pomlati!* Nije potrebno posebno dokazivati da nije riječ o izvorno đečjoj pjesmi. Očigledno je basma/bajalica iz dublje starine prerađena naknadno u pjesmu koju su izvodila đeca. Slučaj preslojavanja pojedinih tradicijskih predstava u lirskim

pjesmama poznata je stvar. I iz opisa tenca koji Đorđija Dragović daje vidi se da je riječ o demonu koji je poprimio obilježja različitih drugih demona. O tome svjedoče stopala koja su naopako okrenuta (što se često pripisuje đavolima), šuplja kost u glavi (što se može dovesti u vezu s jednoookim kiklopima, a i sa htonskim demonima inače) i tako dalje.

Govoreći o ubijanju tenaca, Veselin Čajkanović navodi dva načina: probadanje kolcem i spaljivanje. Napominjemo da je u vezi s prvim ne samo cjelokupno probadanje kolcem već i rasparanje pokojnikova tijela i bilo koji drugi način na koji se cijepa vampirova koža. Kao tipično za Crnu Goru navodi probadanje tenca glogovim kolcem, a taj običaj drži starijim od spaljivanja (Čajkanović 1973: 252). Opisujući obred uništavanja tenca (neprecizno ga zovući čas vampirom čas vjedogonjom) Nakićenović 2012: 168 navodi da se pri poznatome običaju probadanja vampira moralo paziti da njegova krv ne prsne po onima što ga probadaju kako se ne bi povampirili. Takođe, običaj pažljiva „zaklačivanja“ groba kako se ne bi propuštala nijedna pukotina objašnjava vjerovanjem da se tako sprečava mogućnost da iz groba vampir izleti u vidu leptira. Kako je jedan od uslova za buduće tenčenje bio i taj da je čovjek morao biti zlica na ovome svijetu, to se na istome mjestu opisuje kako su Bokelji zle vjedogonje sahranjivali potrbuške, a glogovim ili trnovim kolcem ih boli po trbuhu, glogove klince zabijale pod nokte nožnih palčeva, kidali im tetive ispod koljena i sl. – očigledno u cilju onemogućavanja da ustanu iz groba.¹⁶

¹⁶ Da su u Boki vjedogonje imali i negativne karakteristike, svjedoči ovaj podatak koji donosi Vrčević 1876²: 47: „Koje se dijete rodi u krvavoj košuljici, ako je muško, vele biti će vjedogonja, a žensko biti će mora ili vještica, no treba onu košuljicu odma u oganj spržiti pa neće“. Da vjedogonja onđe ima (i) negativne karakteristike, vidi se po tome što se njegova moć na rođenju uništava isto kao i vješticama, odnosno morama. Ipak, Vrčević 1876³: 76 govoreći o vjedogonjama ne navodi nijednu njihovu negativnu osobinu; oni se bore za

Čajkanović 2014: 490–491 kidanje tetiva, bockanje mrtvaca, zabadanja eksera i sl. vidi kao supstituciju nekadašnjega potpunog uništavanja leša iz bojazni da se mrtvi ne vrati. Narodno objašnjenje da se mrci načinju da ih Đavo naknadno ne bi mogao naduvati on odbacuje kao sekundarnu racionalizaciju. Zanimljivo je da se u jednoj priči koju bilježi Rovinski 1998: 351 tenac onima koji su došli da ga probodu kolcem moli da ga posijeku nožem, „a nož mu, zna se, ne može ništa“. Čajkanović 2014: 493 navodi da su mrtvačka zvona takođe dio obreda, kao dio kulta pokojnika. Njihova osnovna ni prvobitna funkcija nije bila da se oglasi nečija smrt (o čemu svjedoči podatak da se zvonjenje ponavlja do spuštanja u grob) nego da se odagnaju zli demoni koji bi pokojniku mogli naškoditi. U skladu s tim valjalo bi dodati da je istu svrhu sigurno imala i urnebesna vika koja se dizala do u najskoriju prošlost pri iznošenju mrtvaca iz kuće i pri spuštanju u grob. Tu urnebesnu prodornu viku stvarao je zajednički muški i ženski kolež bez ikakva reda, pa je vjerovatno bila izvorno u funkciji koju je obavljalo i crkovno zvono. S druge strane, kao što se pokojnik štitio od zlih demona pri napuštanju *ovoga svijeta* (ili *bijeloga svijeta*, kako se nekad u tužbalicama naziva), tako su se i oni što na ovome svijetu ostaju čuvali od onih iz *donjega svijeta*. Čajkanović 2014: 493 navodi da je najstariji način sahranjivanja pokojnika, a ujedno i čuvanja od njega, bio onaj što ga opisuje Stefan Mitrov Ljubiša u *Prokletome kamu*: pokojnik se položi na ploču, a preko njega se postavi red ploča, kamenje i naviljak drače. Draču vidi kao dodatak za potencijalno opasno pokojnike. Pozivajući se na Ervina Rodea, Čajkanović 2014: 496 običaj stavljanja para bilo

---

dobrobit svoga kraja. Jedino negativno što je iskazano jeste da iz njega izlazi „nečisti duh“, pa bi se moglo reći da je u tome očuvana nekakva daleka predstava o njihovoj vezi sa htonskim svijetom ili je takvo tumačenje nastalo pod uticajem Crkve. To je sigurno i razlog što mu po smrti kidaju tetive da se ne bi potencio, a nakon sahrane mu govore: *Na putu ti glog i trnovo kolje*.

u grob, bilo u pokojnikove ruke ili robu, objašnjava kao zaštitnu radnju protiv njegova povratka jer mu se tim novcem isplaćuje njegov dio na zemlji. To mišljenje možemo potvrditi moračkim običajem da se pri sahrani pokojnika sa zemljom baci i „po koja para u znak pokojnikovog oprostaja s ovim svijetom“, kako navodi Tripković 1967: 44. Očigledno je tim novcem njemu isplaćen njegov ovozemaljski dio.

Pišući o činu raščinjavanja mrtva popa, Tatomir P. Vukanović bilježi kod raznih balkanskih naroda različite obrede. Riječ je o ritualu koji se provodi samo onda kad mlada popadija, uglavnom na sahrani popa, na pitanje prisutnih planira li se opet udati potvrdno odgovara. Isto se čini i onda kad se nakon nekoga vremena popadija uda iako to na muževoj sahrani nije najavila. Tada se pristupa obredu raščinjavanja popa i to na različite načine u raznim krajevima: brijanjem brade i brkova (što ne može biti običaj odveć star, makar kad je Crna Gora u pitanjum budući da do polovine XIX vijeka brada i nije bila obilježje crnogorskoga popa), okretanjem popa potrbuške u grobu, sahranjivanje u sedećem položaju s crnom maramom preko glave, skidanjem sveštениčkih obilježja i sl. Vukanović 1964: 133–135 taj običaj veže uz vjerovanje da bi se pop mogao na drugome svijetu stideti postupka svoje žene, mada je i u tome slučaju očigledno riječ o sekundarno nastalome objašnjenju starije pojave, jamačno vezane uz vjerovanje o tencima. Sličan je običaj zabilježio i u nekim crnogorskim krajevima, mada bez obreda nepropisnoga sahranjivanja pokojnika ili naknadnoga diranja u bilo što izvan njegove odjeće ili krsta: „U seoskom društvu među crnogorskim plemenom Moračanima, uvek se pitala popadija, ako bi ostala mlada udovica, da li želi ponovo da se udaje ili ne. Ako bi izjavila da želi, odmah bi raspopili popa. Taj čin se sastojao u skidanju ili svlačenju odeždi sa mrtvoga popa. Ako bi pak popadija izjavila da ne želi da se udaje, a kasnije bi se ipak udala, smatralo se u narodu da je

‘raspopila popa’, a isto tako i da je ‘zacrnila parohiju cijelu’. To se smatralo i kao sramota za celo selo i čitavo pleme. U tom slučaju odlazila su dva čoveka, od brastva popova, na popov grob, otkopavali su ga, skidali odežde sa mrtvoga popa i potom ponovo zatrpavali leš. Više se u narodu posle toga nije računalo da je dotični ikad bio pop, a popadiju koja bi se na takav način preudala, pokazivali su u narodu ‘kao ukor u svijetu’. Kod plemena Pipera, kada bi ostala mlada popadija udova, pitali su je na dan sahrane popove hoće li se udavati. Ako bi rekla da hoće, pop se nije mogao sahraniti u sveštenskoj odeći, već mu se oblačila obična seljačka odeća, i time se smatralo da je raspopljen. Napokon, u plemenu Vasojevićima, ako bi se udova popadija odlučila na udaju, bila je obavezna da to javi rodbini umrloga popa, i onda bi njegova rodbina pošla na groblje, raskopala grob i sa popa izvadila krst. Smatralo se posle toga da se udova popadija može udati. Jedan takav slučaj desio se početkom XX stoleća u selu Zaostru kod današnjeg Ivangrada.“ (Vukanović 1964: 134). Ovaj običaj potvrđuje vjerovanje da je zavjet supružnika vječan, tj. da se veza nastavlja i nakon smrti. Popovski se brak ne razvodi, a da to ujedno ne znači i raščinjavanje popa. Ako je tako za života, onda tako mora biti i poslije smrti. Tako je jedna sasvim hrišćanska odredba dobila daleko starije tradicijsko ruho. S druge strane, može se pretpostaviti da su vjerovanja uz popa došla iz dublje prošlosti kad su umjesto popa između bogova i ljudi posredovali narodni sveštenici iz prethrišćanskoga vremena. O doživotnoj bračnoj vezi svjedoči i tenčev dolazak i seksualno opštenje sa svojom ženom.¹⁷ Takvo je vjerovanje potvrđeno i jednim obredom koji je izvršen krajem 70-ih godina XX vijeka na podgoričkome gradskom groblju Čepurci – kad je snaha vodom prelila grob

---

¹⁷ Često je vjerovanje da žena može roditi tencu dijete, ali je to dijete bez kostiju i puno vode. Takvo vjerovanje potvrđuje i za Paštroviće Vukmanović 2002: 366.

svoje zaove na dan vjenčanja njezina muža. Za takav čin dobili smo objašnjenje da je to učinjeno „da joj ne bi duša gorela na oni svit od ljubomore rašta joj se muž oženio“. Slično vjerovanje – da mrtvi mogu biti ljubomorni uopšte ili zbog preudaje ili ponovne ženidbe živoga partnera – zabilježeno je i u Albaniji. Čabej 1936: 311 kaže: „U Đirokastru o Bajramu se ne sme udarati u gočeve blizu groblja da ne bi mrtvi postali ljubomorni. U istom gradu, kad se bivša verenica nekoga pokojnika udaje, u večer posle venčanja sipaju vode na njegov grob da se ugasi oganj njegove ljubomore.“ Dodajmo da se i u sjevernoj Albaniji javlja vjerovanje u tence (*lugat*) i ima iste osobine kao i u vjerovanju Crnogoraca. Onda se vjeruje da pomračenje Mjeseca izazivaju vampiri koji jedu mjesec pa „zbog toga Malisori pucaju na mesec kad se pomračuje“. Takvo je vjerovanje zabilježio i Radulović 1936: 57 u Zeti: „Kad je pomračenje meseca, misle da su mesec uhvatili zli duhovi. Pre nekoliko desetina godina ljudi su pucali u pomračeni mesec ili sunce, da bi rasterali zle duhove“.

Na kraju pomenimo i jednu magijsku zaštitu, koja vrijedi i kao zaštita od tenca kao i drugih htonskih demona. Ona je ujedno i zaštita pokojnika od tenčenja. Schneeweis 2005: 53 iznosi poznati podatak: „Zaštitu ugroženom objektu pruža magični krug i najčešće trostruko obilaženje: vatre na ognjištu, stola, tora, kuće, polja; jahanje na konju itd.; preoravanje.“ Oko ognjišta obilazila je nevjesta tri puta pri dolasku u novi dom, ali oko ognjišta su obvodili čak i novu mačku tri puta „da bi se pripitomila i miše lovila“. Isto se navodi i za kokota (Vrčević 1876²: 52). Ima li traga tome magičnome krugu i u današnjemu obilaženju oko pokojnika pri „odavanju pošte“. I ne samo obilaženje oko stvari ili bića no i obilaženje oko cijelih sela ili čak širih oblasti trebalo je da obezbijedi zaštitu onome što se obilazi. Čini se da je taj magijski obred bio sačuvan i u tzv. *krstonošama*, naknadno

hristijanizovan dakako, a danas se prilično izmijenjen održava u litijama koje Srpska pravoslavna crkva organizuje po crnogorskim gradovima. Između njih i paganskoga *oboravanja* (koje još uvijek pretrajava u istočnoj Srbiji) nema suštinske razlike.¹⁸ Običaj *krstonoša*¹⁹ na Lovčenu podrobno je opisao Rovinski 1998: 164–169. I slučaj oboravanja u Crnoj Gori god. 1867. opisao je Rovinski 1998: 362, kad braća blizanci (po dva para) *oboru* oko sela ili širega kraja brazdu tako što dvojica (po jedan iz oba para) budu upregnuti u jaram, jedan rukuje ralom, a jedan ćera. To se radilo protiv raznih bolesti i neprilika, a osobito protiv *morije* (kuga, kolera). Takvo zaoravanje Rovinski navodi za Bajice, Dobrsko selo i Crmnicu, „a možda i u drugim mjestima za

---

¹⁸ Koliko današnji crkveni život u Crnoj Gori, iako se nastoji predstaviti kao nastavak tradicije prekinute periodom socijalizma, nema nikakva oslonca u tradiciji, neka posvjedoči ovaj podatak koji donosi Rovinski 1998: 173–174: „U Crnoj Gori ne samo svjetovni sveštenici no i monasi, ne samo da kolju ovnove, nego su čak ubijali i klali ljude i tek u zadnje vrijeme oni su isključeni iz vojske i oslobođeni svake vojne službe. Nećemo govoriti o tome da se oni ni odjećom ni ničim drugim ne razlikuju od običnog svijeta. (...) Crnogorsko sveštenstvo bilo je prinuđeno u posljednje vrijeme da nosi posebne haljine, za razliku od svjetovnih lica, prihvativši uniformu, koju je bilo nosilo dalmatinsko pravoslavno sveštenstvo, a koja se razlikovala od ruske i grčke, i nalikovala je na katoličku. Nećemo govoriti da se ovdje sveštenicima i monasima ne ubraja u grijeh, kao kod nas, da šišaju kosu i bradu, već naprotiv ostavljaju brkove da rastu slobodno. Naći će se mnogo sitnica u obredima i načinu života crnogorskog sveštenstva koje su došle sa Zapada, jer se Crna Gora od starine nalazi s njima u najtješnjim vezama.“ Dalja bi nas elaboracija ovoga problema odvela od teme, pa dodajmo samo da Rovinski 1998: 175 navodi „izvjesnu otuđenost Crnogorca od crkve kao i nedostatak dubokog poštovanja, koje se izražava spoljašnjim načinom života“.

¹⁹ O krstonošama u Piperima i Vasojevićima videti Filipović 1967: 191.

vrijeme kolere 1867. godine.“ Nije li i obilaženje oko pokojnika pružanje zaštite tome pokojniku od zlih sila? Ako jeste, takvu mu zaštitu pruža sigurno i krug muškaraca i žena koji sede oko njega dok je izložen u kući.

Citirana literatura:

- Bandić 1990: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogleđi o narodnoj religiji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1990.
- Barjaktarović 1968: Mirko R. Barjaktarović, „Pogrebne radnje i običaji u okolini Ivangrada (Berana)“, *Glasnik cetinjskih muzeja*, 1, Cetinje, 1968.
- Barjaktarović 1985¹: Mirko Barjaktarović, „O smrti i sahrani u Gornjem Polimlju“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XLIX, Beograd, 1985.
- Čabej 1936: Ekrem Čabej, „Život i običaji Arbanasa“, *Knjiga o Balkanu*, I, Izdanje Balkanskog instituta, Beograd, 1936.
- Čajkanović 2014: Veselin Čajkanović, *Iz srpske religije, mitologije i folkloru*, Evro-Đunri, Beograd, 2014.

- Delić 2012: Lidija Delić, „Zmija, a srpska. Zmija u prostornom kodu“, *Guje i jakrepi*, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knj. 120, Beograd, 2012.
- Dobričanin 1981: Sekula Dobričanin, *Donja Morača*, CANU, Titograd, 1981.
- Dragović 1997: Đorđija Dragović, „Narodni običaji u Zagaraču“, *Glasnik Etnografskog instituta*, XLVI, SANU, Beograd, 1997.
- Dučić 1931: Stevan Dučić, „Život i običaji plemena Kuča“, *Srpski etnografski zbornik*, XLVIII, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1931.
- Đorđević 1932: Tihomir Đorđević, „Nekolike napomene o izbacivanju grešnika iz zemlje i vode“, *Naš narodni život*, V, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1932.
- Đorđević 1953²: Tihomir R. Đorđević: „Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju“, *Srpski etnografski zbornik*, LXVI, Srpska akademija nauka, Beograd, 1953, str. 120–282.
- Filipović 1967: Milenko S. Filipović, „Različita etnološka građa iz Crne Gore i Sandžaka“, u *Različita etnološka građa*, *Srpski etnografski zbornik*, knj. LXXX, SANU, Beograd, 1967.

- Jovanović 2014: Bojan Jovanović, *Magija srpskih obreda*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
- Karadžić 1972¹: Vuk Stef. Karadžić, *Sabrana dela. O Crnoj Gori. Razni spisi*, Prosveta, Beograd, 1972.
- Kulišić 1979: Špiro Kulišić, „Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno u balkanologiji“, *Djela*, LVI, ANUBiH, Sarajevo, 1979.
- Lainović 1966: Andrija Lainović, „Neki posmrtni običaji u staroj Podgorici, današnjem Titogradu“, *Rad XI-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964*, Zagreb, 1966.
- Lecouteux 2013: Claude Lecouteux, *Povijest vampira. Autopsija mita*, Zagreb, 2013.
- Lozica 2002: Ivan Lozica, „Dva demona: orko i macić“, *Poganska baština*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Marić 2003: Rastislav Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Čigoja, Beograd, 2003.
- Medaković 1860: V. M. G. Medaković, *Život i običaji Crnogoraca*, Novi Sad, 1860.
- Nakićenović 2012: Sava Nakićenović, *Boka*, CID Podgorica, JU Gradska biblioteka i čitaonica Herceg Novi, 2012.

- Petrović 1938: Aleksandar Petrović, „Crni glog u narodnom verovanju“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XIII, Beograd, 1938.
- Petrović 1997: Sreten Petrović, *Mitologija Srba*, Prosveta, Niš, 1997.
- Radulović 1936: Ilija Radulović, „Narodna verovanja u Zeti“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XI, Beograd, 1936.
- Rovinski 1998: Pavel Apolonovič Rovinski, *Etnografija Crne Gore*, tom II, CID, Podgorica, 1998.
- Schneeweis 2005: Edmund Schneeweis, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Šešo 2016: Luka Šešo, *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.
- Tripković 1967: Radun Đ. Tripković, *Posmrtni običaji i moračke žalopojke*, Beograd, 1967.
- Vešović 2005: Radoslav-Jagoš Vešović, *Pleme*

- Vukanović 1964: Tatomir P. Vukanović, „Selo kao socijalna zajednica kod Srba s naročitim osvrtom na Sretečku Župu u APKM“, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, Priština, 1964.
- Vukmanović 1935¹: Jovan L. Vukmanović, „Vjerski i društveni običaji u Crmnici, 4“, *Zapisi*, glasnik Cetinjskog istorijskog društva, XIV/3, Cetinje, 1935.
- Vukmanović 2002: Jovan Vukmanović, *Paštrovići. Antropogeografsko-etnološka ispitivanja*, CID, Podgorica, 2002.
- Vuksan 1931: Dušan D. Vuksan, „Vjerovanje u vampire“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, VI, Beograd, 1931.
- Vuletić-Vukasović 1901: Vid Vuletić-Vukasović, „Vukodlak“, *Karadžić*
- Vuletić-Vukasović 1934: Vid Vuletić-Vukasović, „Prizrijevanje“, *Srpski etnografski zbornik*, L/1, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1934, str. 154–195.
- Vrčević 1876¹: Vuk Vrčević, „Narodno sujevjerije ili vračanje, slutnja i bajanje“, *Srbadija*, god. II, sv. 2, Beč, 1876.

-
- Vrčević 1876²: Vuk Vrčević, „Narodno sujevjerije ili vračanje, slutnja i bajanje“, *Srbadija*, god. II, sv. 3 i 4, Beč, 1876.
- Vrčević 1876³: Vuk Vrčević, „Narodno sujevjerije ili vračanje, slutnja i bajanje“, *Srbadija*, god. II, sv. 5, Beč, 1876.
- Vrčević 1890: Vuk vit. Vrčević, *Narodne pripovijesti i presude iz života po Boki Kotorskoj, Hercegovini i Crnoj Gori*, Dubrovnik, 1890.F